

MOLLA PENAH VAKIF

ARAS DADAŞZADE

MOLLA
PENAH
VAKIF

*(Hayati ve edebi faaliyeti konusunda
bir yazı)*

B-3683

AZERBAIJAN DEVLET YAYINEVI
BAKÜ-1968

М. Ф. Ахундов adına
Azərbaycan Respublika
KİTABXANASI

115(2=A)

Çevireni:
T. ALIYEVA

7-3-3
35-11/11 68

■ ■ ■

„Her okuyan Molla Penah olamaz“.
atasözü

18-ci yüzyıl. 1717 yılı. Azərbaycanın Kazah bucağına bağlı Kırak Salahlı köyünde yaşayan Mehdi ağanın bir erkek çocuğu dünyaya geldi. Çocuğa Penah adını verdiler. Sonra halk onun bilgi ve kabiliyetini değerlendirerek bu ada öğretmen mânâsına gelen molla kelimesini de kattı. Nihayet bir şair gibi Vakıf mahlâsiyle şöhet buldu.

18-ci yüzyılda Doğu memleketlerinde yaşayan şairler, Avrupadan farklı olarak eserlerini kitap halinde bastırmak imkânında değillerdi. Buna bakmıyarak gerçek sanat, mânadolu söz ve şiir kendi okuyucusun bulur, kıymetini alırdı. Acaba neden Vakıfın şiirleri daha geçen yüzyılda çeşitli sanatçıların—Polonya şairi Lada Zablotskinin, Estonya maarifçi ve şairlerinden Kraysvaldın, rus devrimci demokratlarından

Çernişevskinin, şarkiyat uzmanlarından Berje- nin, ukraynalı Kulakın dikkatini çekmiş, dünya edebiyatına Göte ve Şiller gibi sanatçılar vermiş olan Almanyada basın Vakıf şiirlerini alman şiirinden üstün tutmuştu. Acaba neden Vakfın şiirleri ermeni ve gürcü alfabesine geçirilerek saz şairlerinin dilinde ezber olmuş, Dağıstanda halk şiirinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır? Bu nedenler sanatın sınır nedir bilmeyen kudretinde, Vakıf şiirlerinin hayatili- ğinde, yaşama kabiliyetinde ve yüksek sanat- kârlığındadır.

Vakfın coşkun, duygulu ve insanı vecde getiren lirik şiirlerini okurken dünya edebiya- tının Anakreont, Petrarka, Hayyam, Hafız, Fuzuli, Musse, Bodler, Lermontof gibi tanınmış aşk şairleri hemen akla gelir.

Her sanatçının büyüklüğünü ve kaleminden çıkan eserlerinin ölmezliğini gösteren bir miyar vardır. Bu miyar-şairin eserlerinin daima okunması, insana bedii zevk vermesi, heyecana getirmesi ve düşünmeğe mecbur etmesidir.

Vakıf halkların kalbine yol bulan mutlu sanatçılardan biridir. Bizi Vakıftan iki yüzyılın ayırmasına bakmıyarak, şiirleri bugün de dil- lerde ezberdir, sözlerine şarkılar bestelen- mektedir, siirleri insanlara sevinç vermektedir.

■■■

Vakfın hayatı ilginç ve heyecanlı olaylarla zengindir. O hayatta kolay bir yol üzerinden yürümemiş, birçok engelleri kaldırmıya ve karmaşık düğümleri çözmiye mecbur olmuş, defalarca tehlikeye göğüs germiştir. Vakıf, yalnız kabiliyeti sayesinde Karabağ hanlığının başveziri görevine yükselebilmiştir.

Vakıf becerikli ve her bakımdan gelişmiş bir insandı. Bize kadar gelen bilgilere göre, dürüst nişancı ve usta öğretmenmiş. Astronom ve özellikle yıldızların hareketiyle ilgilenmiş, mimarlık yapmıştır. Vezir iken, basiretli ve tedbirli bir devlet adamı gibi şöhret bulmuştur. Fakat şairi kendine çeken biricik sanat-şiir ve şiir alemiydi. Şair kalbinin bütün hararetini şiire vermiş, yalnız bu vasıta ile

duygu, heyecan ve düşüncelerini ifade etmek imkânını bulmuştu.

Vakfın şiiri ve hayatı bir birine sımsıkı bağlı olmuştur. O kadar ki, bazı şiirleri belli bir münasebetle yazıldığı için şairin hayatına ait şu veya bu olayı aydınlatmaya yardım ediyor. Fakat şiirler bizimçin, elbette, her şeyden önce bedii eser gibi önemli ve değerlidir.

Vakfın çocukluk yılları âşık sanatının, halk şiiri geleneklerinin derinden köklendiği bir yerde geçmiştir. O devirde âşık sanatının Kurbanî, âşık Abbas Tufarganlı ve Sarı Âşık gibi temsilcileri yetişmişti. Ve bu sanat gitgide geliyordu. Vakıf saz çalarak türküler söyleyen halk sanatçılarının ustalığına bayılmış, onları saatlerce dinlemiş, halk dilinin zenginliklerini ve halkın ruhunu derinden anlıyarak zevk almıştı.

Şairler yurdu Azerbaycan daha 12-ci yüzyılda dünya edebiyatına şiir tekniğinin inceliklerine nüfuz eden Hakani Şirvani, „Sırlar hazinesi“, „Leyla ile Mecnun“, „Hüsref ile Şirin“,

„Yedi güzel“ ve „Iskendername“ adlı ölmez eserlerin müellifi büyük Nizami Gencevi gibi sanatçıları bahşetmişti. 14-ve 15-ci yüzyıllarda yaşamış olan Gazi Burhaneddin ve Habibi gibi ince lirik şiirler yazan sanatçılar, insan liyakati ve hürriyetini terennüm eden Nesimi, „Dehname“ adındaki eserin, şirin gazellerin, hece vezinli şiirlerin müellifi olan Hatayi, ana dilinde edebiyatın gelişmesine büyük etki yapmış, bu alanda silinmez izler bırakmışlardır. Nihayet 15-ci yüzyılda azeri şiirini yeni yüksek basamağa kaldıran kudretli bir üstad—Fuzuli eserlerini yazmaya başlamıştı.

Ortaçağda bunca çeşitli ve ender kabiliyetli şairleriyle övünen memleketler azdı. Zengin ve yüksek gelenekleri olan bir şiir aleminde liyakatli yer tutmak için özel orijinallığın ve tekrar edilemeyen bir sanatkârlığın olması gerekiyordu.

Bu özelliklerin hepsini kendisinde toplamış olan Vakıf Azerbaycan edebiyatı tarihinde emsali görülmiyen büyük bir rol oynamıştır.

Vakıf lirik sanatkârdır. Bütün şiirleri lirik hamurunda yoğurulmuştur. Vakıf, koşma, tecnis,

müstezat, muhammes ve gazeller yazarak lirik şiiri önemli derecede zenginleştirmiştir. Vakıf liriği rengârenkliği ve tazeliğiyle, halka yakınlığı ve dolgunluğuyla, canlı ve ifadeli dili ile şöhret bulmuştur.

Klâsik doğu ve özellikle azeri şiirini derinden bilen Vakıf seleflerinin şiir tekniğini hevesle öğrenmiş, sanatkârlığı benimsemişti. Fakat ağız edebiyatı ve âşık şiiri onun eserlerine daha kuvvetli bir etki yapmıştı. Vakıfın asıl büyüklüğü edebî irsimizi teşkil eden bu iki kolu birleştirmesi becermesindedir. Vakıf şiirlerinde folklorla klâsik şiirin karşılıklı etkisi olumlu sonuçlar vermiştir. Vakıfın şiirleri kendisinden önceki şiire bir nevi yekûn çekmiş, yeni şiir için engin ufuklar açmıştır.

Vakıf, eserlerinde birçok sorunlara değinmiş, fakat şiirlerinin anahattını-özünü güzellerin terennümü teşkil etmiştir. Şair bu konuya ömrünün sonunadek sadık kalmıştır. Vakıf şiirlerinde, yüksek liriğe hasolan bütün yönler: özel içtenlik, iç harareti, samimi ruh ve kuvvetli duygu vardır.

Vakıfın şiirleri, ruhu ve uslubu bakımından doğu klâsiklerinin lirik şiirlerinden farklıdır. Vakıftan önce yaşamış olan şairler aşkı terennüm ederken, onun başlıca gayesini-azap ve kederde, yârın visal hasetiyle yaşamakta görmüşlerdi. Bu şairler güzel derken el erişilemiyen, dokunulamayan bir varlığı gözönünde bulundurmışlardı. Onların gazellerinde güzel merkezde durmuş, bütün dünya onun etrafında devretmişti. Bu gibi şairler için aşk ve muhabbet özel olarak alınan güzelliğin ve hayırhahlık ideallerinin sembolü olmuştur.

Vakıf ise bu ruhtan uzakta bulunmuş, mücerret tiplere müracaat etmemiştir. Hergün gördüğü ve rasladığı güzelleri terennüm etmiştir. Vakıf bu güzellerin cismanî güzelliklerini canlı çizgilerle, büyük bir ihtiras ve coşkunlukla tasvir etmiştir.

Sairin lirik kahramanı tamamiyle hayatî, yere, toprağa bağlı canlı bir insandır. Onu „ideal muhabbet“ temin etmemiştir. „Ahiret dünyasının“ nimetlerine uymuyarak, hayattan zevk almıya, sevip sevilmeğe can atmıştır. Aşk yolunda intizar ve yâra kavuşmak için azaplar

çekmek Vakıfa yabancı olmuştur. Şair için yârla buluşmak, ulvilik hakkındaki düşüncelerden kat kat önemlidir.

Vakıf aşırı dindarların insanî aşkı günah sayan ikiyüzlü ahlâk normalarını kabul etmemiş, daha doğrusu onu kuvvetli bir protesto ile karşılamıştır. Şairin lirik kahramanı aşkını sevgilisine açıkça anlatarak onunla buluşmaya acele ettiğini söylemiş hayattan zevk almıya çağırmıştır:

Zevk alalım güzelin gamzesinden
Etmiyelim endişe bir kimseden
Geceleri verelim hep baş başa
Konuşalım aşkımızdan, sevgiden.

Vakıf şiirlerinde yaşadığı devir için büyük cesaretle seslenen tipler ve mukayeseler vardır. Dinî hükümleri kör körüne kabul etmiyen Vakıf, birçok şiirlerinde güzeli hattâ müslimanların mukaddes saydıkları Mekke, Kâbe ve Medine ile mukayese ederek güzele üstünlük vermiştir. Ona „Mihrabu mimberim“, „ulu Kâbem, aklım, huşum, canım, hem dinim, dünyam“ demiştir. Bu mübalağada şairin her türlü mevhumat-

tan arınmış, aydın ve ışıklı varlığı kendini göstermektedir.

Din ve millet ayrımı Vakıfa yabancıdır. Şairin kahramanı kiliseden çıkan bir gürcü kızına vurulmuş Şair Şeyh Sinanın hareketin şimdi anladığını belirterek ona hakkazandırmıştır:

Vakıfım, gözlerim ilişince kaşına
İstedi mihrabu mimberden hayalim taşına
Şimdi bildim, ne gelmiş Şeyh Sinan başına...

Şairin, kadınların yüzü açık gezmesini istediği şiirlerinden bellidir. O, çehresini çarşaf altında gizleten kadınların haline acımış, çehreyi örtü altında gizletmemek gerektiğini, yüzü bürümenin çirkinlik olduğunu yazmıştır. Vakıf bir şair gibi insana, sanatkâra estetik ruh veren, insanda necip duygular uyandıran kadın güzelliğinin örtünmesine razı olmamış, büyük bir esefle: „ne sefa ol gül yanaktan ki, göze görünmeğe“ demiştir:

Allaha şükür, lâle yanağında ayıp yok
Dişinde, ağzında, dudağında ayıp yok
Ne zulfünde, ne çehrende ayıp yok
Kaşında, gözünde, yüzünde ayıp yok
Dahi ne örtünmek, ne bürünmek, ne utanmak,
Yeter bu dayanmak.

— diyen şair itirazını bildirmeğe cesaret etmiştir.

Vakıf sevgiye, muhabbete büyük bir sorumluluk duygusuyla yanaşmış sevenlerin önüne büyük talepler koymuş, onlardan karşılıklı sadakat, umanistlik ummuştur. Sevgililer arasında saygı ve inanç olmalıdır, onlar bir birlerini tek kelimeden, tek bakıştan anlamalıdır:

Vakıf, yâd et seni yâd eylieni
Ben severim bana yârım diyeni
Bırakmaz gözünden seven seveni
Gönülden gönüle yollar görünür.

Âşıkları aşk yolunda güçlükler, engeller kurbanlar bekler: aşkına sadakatli olanlar bunlara katlanmalıdırlar,

Vakıfın şiirlerinde kadın gururuna ve liyakatine büyük bir saygı duyulmaktadır. O kadını dost, hemhal gibi görmek istiyor.

Akıllı güzelde hata az gerek
Sevgi gerek, sohbet gerek, söz gerek
Aşıka vefalı bir hemhal gerek
Hemhalsiz bal yerse ona acıdır.

Asıl muhabbet yıllar geçtikçe zayıflamaz, içtenliği solmaz, insan kalbini ısıtır:

Bir güzel ki, şirin olur ezelden
Yüz yıl geçse onun tadı eksilmez
Tazeliği, eskiliği, bir olur
Inci tek kıymette adı eksilmez.

Vakıf portre yapmakta da ustalığını göstermiş, yani güzelin dış görünüşünü özel dikkat ve ustalikle tasvir etmiş birkaç çizgi ile güzel hakkında aydın bir fikir verebimiştir. Vakıf sık sık etnografiye müracaat etmiş, köy ve şehir kadınlarına hasolan giyim ve süsleri kaleme almış, milli elbiseyi kabarık bir şekilde göz önünde canlandırmıştır: etekliği altın, örtüsü pembe demiştir.

Vakıf şiirinde kendine mahsus ince bir istihza vardır. Bu istihzayı meşhur „Bayram oldu“ şiirinde daha aydın görebiliriz. Nevruz bayramı münasebetiyle yazılan bu şiir şairin Kazahtan Karabağa geçerek köyde öğretmenlik yaptığı devre aittir. Şair bu köyde hem maddi sıkıntı geçirmiş, hem de köyde efendilik yapan cahillerden hoşnutsuzluk duymuştu. Fakat kendisinin bu durumunu tasvir ederken bile iyimserlik ruhunu korumuştur:

Bayram oldu, hiç bilmem ne yapayım
Bizim evde dolu çuval da yoktur
Pirinçle yağ hepsi çoktan tükenmiş
Et hiç ele geçmez, peynir de yoktur.

Tanrıya biz miyiz nâşükür bende
Bir söz dersem beni haklarlar köyde
Halk yüzüyor türlü nimet içinde
Bizim evde kuru erik te yoktur.

Vakıf bir süre sonra Karabağ hanlığının merkezi Şuşa kalesine gelmiş, bir okul açarak öğretmenlik yapmaya başlamıştı. Kısa bir süre içinde şöhreti Şuşanın her tarafına yayılan Vakıf, İbrahim hanın sarayına davet edilmiş, önce dış meselelerle uğraşmış, sonra baş vezir tayin edilmiş, akıllı ve dirayetli bir devlet adamı gibi tanınmaya başlamıştı.

Vakıf sarayda yaşamasına bakmıyarak pek basit davranmış, halkın yaşayışını iyileştirmeye çalışmış, eski dostlarıyla ilişkilerinde içtenliğini korumuştur. Vakıfın devlet adamı gibi gösterdiği faaliyet Yusuf Vezirin „Kan içinde“ ve şair Samet Vurgunun „Vakıf“ piyesinde kabarık bir şekilde aksettirilmiştir.

O yıllarda Vakıfın yurtseverliği kendisini daha fazla göstermişti. Anayurdu ve bağrından yetiştiği halk için büyük gurur duyan Vakıf Kür nehri kıyılarında bulunurken halkın pek yoksul yaşadığını görerek esef duymuştu:

Kış günü kışlağı Kırakbasanın
Gözüdür Aranın, bütün cihanın
Bunca güzel yerin, güzel mekânın
Bir güzel obası, yazık ki, yoktur.

Vakıf, bu yerlerde yaşayan kızların, gelinlerin yoksulluk ve cehalet içinde kıvrandığını ve bu yüzden pek geri kaldığını oysa ki,

Öyle güzel var bunların içinde
Eşi yoktur ne İranda, ne Çinde
Neşeli, sevimli, dürüst biçimde
Zineti, libası yazık ki, yoktur.

—diye teessüfünü bildirmiştir. Fakat Vakıf yalnız bu teessüfle yetinmemiş, Karabağ hanlığının tanınmış devlet adamı gibi büyük faaliyet göstermiştir.

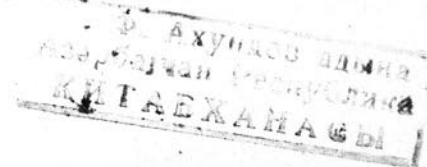
Vakıfın sarayda yaşadığı yıllar pek karmaşık bir devre raslamıştı. Kuzey Azerbaycan hanlıkları 18-ci yüzyılın ortalarında bağımsız-

lıklarına kavuşmuş, fakat durumlarını o kadar da kuvvetlendirmemişlerdi. Karabağ hanlığı bağımsız bir politika yürütmek iktidarında olan hanlıklardan biriydi. Bu hanlığın attığı politik ve diplomatik adımlarda Vakıf büyük rol oynamıştır. Şuşadan Petresburga, İran, Türkiye ve Tiflise ve Azerbaycan hanlıklarına gönderilen mektup ve delegasyonların teşkilini Vakıf yönetmiştir. O, Rusya ve Gürcüstanla içtenli ilişkilerin kurulmasını istiyor, yabancı istilâcıların saldırılarından püskürtülmesine katılıyordu. Vakfın, Karabağ hanlığının yönetimindeki tutumu, o zamanlar için ilerici bir tutum sayılabilir.

Vakfın devlet faaliyeti ne kadar önemli olsa da, o bizim için zarif duygular şairi, iyimser ruhlu bir sanatçı gibi daha azizdir. İyimserlik, Vakfın lirik şiirlerinin insanı çeken ve bu şiirleri başkalarından farklı kılan özelliklerdir. Bu şiirlerde aşk ve sevginin doğurduğu neşe, güzellik duygusu, hayatın aydın yönleri büyük bir ustalıkla tasvir edilmiştir. Vakfın eserleri, yalnız çok kısa süren son devir istisna olmakla, insana yalnız sevinç ve ferah vermiştir. Bu

şiirler insanlarda yaşamak hevesi, sevinç içinde ömür sürmek hevesi aşlamış, ortacağ muhitinde bir yıldız gibi parlamıştı. Işığını henüz kaybetmemiş olan bu yıldızın parlaklığını biz bugün de duymaktayız.

Vakıf iyimserliği doğu edebiyatı ve özellikle Azerbaycan edebiyatı tarihinde kaydedeğer bir nokta idi. „Vezirimdir gamu gusse oturmuş iki yanımda“ diyen Hatayinin fikir tarzının ve keder felsefesinin kudretli olduğu şiir aleminde Vakıf iyimserliğinin ne kadar önemli ve edebiyat tarihinde ne kadar orijinal bir olay olduğu kendiliğinden aydındır. Vakıf iyimserliği, antik şiirden başlayarak gelen „dünya beş gündür, onu ne pahasına olursa olsun ayşu-işrette, kaygusuz ve keder-siz geçirmek“ felsefesi taraftarlarından ve büyük şair Hayyamın rübailerinde hakim olan ruhtan farklıdır. Vakıf iyimserliği daha hayatî, daha gerçektir. Bunun başlıca nedenleri, Vakfın insan ölümünden değil, hayattan bahsetmesi, insanı dünyanın fâni olması ve ahiret sorularıyla korkutmamasıdır.

Vakfın yaşadığı devirde keder şiirinin bir temsilcisi yaşamıştır. Bu—içtenli lirik şiirleriyle tanınan Molla Veli Vidadi idi. Molla Veli Vidadi bin 709-da doğmuş, bin 809-da vefat etmiştir.

Vakıfla Vidadiyi yaklaştıran noktalar az değildir. Her ikisi halk şiirinden, halk dilinden yaratıcı bir şekilde faydalanmış, bir birleriyle ahbap ve sırdaş olmuşlardır. Aralarındaki sıcaklıkdolu ilişkiler-bir birlerine yolladıkları mektuplardan da görülmektedir. Fakat bu iki şairin hayat olaylarına münasebetleri başka başka olmuştur. Yüz yıl ömür süren ve başı bir çok belâlar gören Vidadi hayattan iyi bir şey beklememiş, her insanın mutlu olamayacağı kanaatine varmıştı.

Vakıf ile Vidadi şiirleri, hayat aynasının bir birine aykırı, fakat bir birini tamamlayan taraflarıdır. Vakıf iyimserliğini göstermek için adetâ onun Vidadi ile yaptığı deyişe müracaat ediyorlar. Bu rasgele değildir. Çünkü bu iki şairin fikirlerindeki ve dünya görüşlerindeki fark bu deyişte meydana çıkmıştır.

Mazmunu bakımından orijinal bir etki yapan, basitliği ve aydınlığı ile seçilen bu deyişte her iki şair, ilk bakışta küçük görünen çeşitli maişet, ahlâk ve din sorunlarını bir ilk nokta gibi almış, hayat ve ölüm hakkında görüşlerini ve fikirlerini açıklamışlardır.

Bu deyişte iki felsefe, iki hayat programı karşı karşıya gelerek tartışıyor. Burada şaka şeklinde olsa da önemli bir soru ileri sürülmüştür: ömrün fâni olduğunu ve etrafta felâketlerin çıktığını görmekle beraber hayata iyimser bir gözle bakılabilir mi?

Bu soruyu Vidadi olumsuz, Vakıf olumlu cevaplandırmıştır. Vakıf yaşlı ve temkinli dostunu hayattan zevk almıya çağırmıştır. Vidadiye yaşamanın kıymetini bilmesini, ahiret hakkındaki boş hayallardan taşınmasını tavsiye ederek beşerî idealleri savunmuş, onu kötümserlik ruhundan sakındırmıştır. Vakıf bu şiirinde zamanın en cesaretli ve umanist ideallerini savunan bir sanatçı seviyesine yükselmiştir. Onun sözlerinde bir hayatseverlik duyulmaktadır:

Ta ki, ruhun henüz çıkmamış candan
Kendini üstün tut sultandan handan
Gurbet ve ayrılık neymiş ki, ondan
Bukader üzülür, bunca ağlarsın?
Ganimet bil diriliğin demini
Geçen günlerinin çekme derdini
Aklın olsun, sil gözünün nemini
Bir de geri gelmez onlar, ağlarsın!

Vidadi bütün bunlara karşı bigânedir. O
dostuna başı belâlar çeken, müdrük bir insan
vekarı ile diyor:

Bilirim çocuksun, yüreğin toktur
Lahvu leeb ile hevesin çaktır.
İhtiyarlık eseri içinde yoktur.
Sonradan aklın erer, ağlarsın!
Oğlan, sen çocuksun çocuksun hele
Yenice cismine düşmüş velvele...

Elbette, Vidadi Vakıfa çocuk derken hiç
te yaşının az olmasını kasdetmemiş, Vakfın
hayatta dert ve keder görmemesine işaret et-
miştir.

Vakıf temkinini bozmadan, hayatın her
dakikasının kıymetini bilen, hayat aşkını her
şeyin üstünde tutan bir insan gibi cevap ve-
rerek diyor:

Kederli olmaktan ne geçer ele
Şükreyle Tanrıya, gez güle güle
Çocuk ki değilsin, bukadar sık sık
Gönlünü kırar, ağlarsın!

Vakıfa göre, insan hayata kederlenmek
için gelmemiştir. Her hangi güçlkle karşılaşan
insan ruh düşkünlüğüne, kötümserliğe kapıl-
mamalıdır. İnsan hayatta iken bütün nimetler-
den faydalanmalıdır. İnsan dünyaya bir kere
gelir. Mutluluğu ise ona kimse hediye etmez.
Ağlıyacak yerde kendini tok tutmak, kederli
fikirlerden uzaklaşmak gerekir.

Nekadar dirisin, ölü değilsin
İhtiyarlayıp yay gibi iğilsen!
Padişahsın, eğer kendini bilsen
Niçin candan bizar olup ağlarsın!

Vakıf bu deyişte dinî ve kötümser fikir-
lere darbeler indirmiş, asıl hayat ve mutluluğun
ahrette, cennette değil, insanlar arasında ol-
duğu fikrini terennüm etmiştir. Vakfın bu
sözlerinde büyük bir hayatseverlik duyulmak-
tadır.

Fakat zengin hayat tecrübesi olan ve dev-
rinin bütün güçlüklerinin şahidi olan Vidadi,

Vakfın gelecek kederini düşünürken yanılmamıştı. Bin 770 yıllarında Vakfın hayatında dramatik olaylar başlamıştı.

Iran tahtına henüz oturan Ağa Muhammet Gacar bin 795-de büyük bir ordu ile Karabağa yürüyüş yapmıştı. Elverişli bir yerde bulunan Şuşa şehri 33 gün düşman çemberine göğüs germiş, mukavemet göstermişti. Bu saldırı zamanında Vakfın nüktedanlığını gösteren bir olay da malûmdur. Ağa Muhammet şah, İbrahim hanı korkutmak için iki satırlık bir şiir yazdırarak kaleye göndermiş:

Feleğin salıncağından fitne taşları yağıyor
Sen ebleh gibi şişe içinde duruyorsun.

Vakıf bunu okur okumaz hemen münasip bir şiiri hatırlıyarak şu cevabı göndermiş:

Beni koruyan benim tanıdığım
Şişeyi taş eteğinde koruyacaktır

Bu cevap şahı küplere bindirmiş. Şah Vakfı giyaben bu cevaptan tanımıştı.

Iran ordusu Şuşayı ele geçiremiyerek Karabağı terketmişti. Fakat Ağa Muhammet şah

Gacar bin 797-de tekrar Karabağa saldırmış. İlk yürüyüşün vurduğu zararlar ve kuraklığın doğurduğu açlık halkın gücünü zayıflatmıştı. İbrahim han şehri terketmiş, Şuşa İnan ordu-sunun eline geçmişti. Vakıf zindana atılmıştı. Ertesi sabah idam edilecekti. Fakat geceleyin şahın zulmünden bıkmış olan hizmetçileri onu yatağında öldürmüşler. Vakıf serbest bırakılmış ve geçirdiği heyecanları Vidadiye yolladığı mektupta tasvir etmişti:

Ey Vidadi, gerdişi—devrani geçreftare bak!
Ruzigâre kıl tamaşa, kâre bak, kirdare bak!
Ehli—zulmü nice berbat eyledi bir lâhzede,
Hükmü âdil padişahi—kadiri-gahhara bak!
Sübh söndü şeb ki, halka kible idi bir çırak,
Geceki ikbalı gör, gündüzdeki idbare bak!
Taci zerden ta ki, ayrıldı dimağı—pürgurur,
Payimal oldu tepiklerde seri—serdare bak!
Ben fakire emr kılmıştı siyaset etmeğe,
Saklıyan mazlumu zalimden o dem geffare bak!

Vakıf ölümden kurtulmasına bakmıyarak başı üstündeki siyah bulutlar henüz dağılmamıştı. Karmaşık durumdan faydalanan ve Şuşada iktidarı ele geçiren Mehmet bey Cevanşir Vakfı amcası İbrahim hana sadık bir adam sayı-

rak ondan şüphelenmişti. Vakfın saraydaki aleyhtarları—cahil, muhafazakâr ve ikiyüzlü âyanlar da şaire karşı bir kampanya açmışlardı.

Vidadi bir aralık amansız dünyanın kanun ve kaidelerinin ne kadar korkunç ve dehşetli olduğunu dostuna ihtar etmişti:

Yenice değneyi almışsın ele
Unutma ki, zaman gelir ağlarsın..
Çok bulanma bu dünyanın kanına
Vefa yoktur, sultanına, hanına..

Vakfın zihninde büyük değişiklik yapılmış, hayattan, sosyal sistemden memnuniyesizliğini bildirmeğe başlamıştı. Elbette, şairin dünya görüşündeki bu değişikliği, tesadüfi ve dramatik olaylarla ilgili bir şey saymak doğru değildir. Şairin “Bayram oldu“ şiirinde sosyal istihza açıkça belirtilmiştir. Sonraki şiirlerinde de zaman zaman derebeylik rejiminin kusurlarını belirtmişti. Örneğin:

Her kötü yer ki, olur—iyilerin menzildir.
Lâl taş içinde hazine bile virane olur.

Son olaylar Vakfın kalbinde etraftaki facialara, kötülüğe ve zulüm dünyasına karşı

nefretin kesin olarak meydana çıkması için yalnız bir bahane olmuştur.

Ortaçağ şairlerinin birçoğunda devrinden ve haksızlıklardan şikâyetlere raslanmaktadır. Vakfın şikâyetleri seleflerinin ve çağdaşlarının şikâyetlerinden farklıdır. Hayatta bir ümit ışığı göremiyen, haksızlıklardan bıkmış olan ve iyliğe inancını kaybeden şairlerden farklı olarak Vakfın şikâyeti mücahit bir mahiyet taşıyor. Bu—insan liyakatini alçaltan sistemi, düzen ve kanunları ayıplıyan bir protesto sesidir. Hayatsever ve iyimser bir insan ve sanatçı gibi tanıdığımız Vakıf ömrünün sonlarında yaşadığı zamanın aksaklıklarını protesto ve tenkit eden, açığa vuran bir savaşı derecesine yükselmiştir.

Vakfın “Görmedim“ muhammesi şairin geçtiği hayat yolunun bir sonucu, onun vatandaşlık beyannameyi sayılabilir. Biz bu şiirde Vakıfı aşk ve güzelfik şairi değil, devrini, muhitini itham eden bir savaşı gibi görüyoruz. Vakıf, emekçi insana sırt çeviren, yalnız şahsî ihtiraslarının esiri olan insanlara her türlü şartları sağlıyan zamanının kanunlarını pro-

testo etmiştir. Şair, hayata çalışmak ve sevip sevimlik için gelmiş olan insanların vazife ve servet yolunda hiçbir cinayetten çekinmediklerini, insanların insana hasolan özelliklerden mahrum olduğunu görerek sarsılmıştır. Vakıf içten gelen bir hiddetle haksızlık dünyasını ayıplamış, bu haksızlığı protesto etmiştir:

Ben cihan mülkünde mutlak doğru hâlet görmedim
Her ne gördüm eğri gördüm, başka bâbet görmedim

Âşınalar ihtilâtında sadakat görmedim
Bey'atu ikraru imanı dayanet görmedim
Bivefadan lacerim tahsili—hacet görmedim.

Vakıf etrafındaki insanlardan ümidini kesmişti. Çünkü Şah da, derviş de dünya malına göz dikmişler, kendi yararları için hiç bir fithe ve fesattan çekinmiyorlar. Şair bunu şu şiirinde açıklıyarak diyor: Dirhemi dinar içindir her şeye yapışsa el,

Açgözlü hükümdarların iştahı tükenmek bilmez
Şahlar dembedem tashiri—kişver istedi.

Yakın saydığı insanların dönecliği şairi haddinden ziyade üzmüştü. Çünkü vaktiyle bu adamlara iyilikler yapmıştı:

Ben kendim çok kûzekârı kimyager eyledim
Sikkelendirdim gubarı—tireni zer eyledim
Kara taşu çevirip yakuti—ehmer eyledim
Taneyi—hormehreni dürre beraber eyledim...

Fakat bunlar artık unutulmuştur. Sahte dostlar ona sırt çevirmekle kalmıyark zarar vermeğe de can atıyorlar.

...herkese herkes ki, yaptı iyilik, olur kötü
Bulmadım bir dost ki, ondan bir adavet görmedim.

Sadakat ve itibar gibi sözler mânâsını kaybetmiş, gülünç anlam haline gelmişlerdir. Her şey sahteleşmiş, miskin olmuştur. „Dediler ki, itibaru—itikat alemde var, onunçin çok dolaşım, nihayet görmedim.“

Bu şikâyetleri yalnız şahsî memnuniyetsizlik gibi anlamak doğru değildir. Bu şiirde Vakıf sanki „iftiradan başka bir şey görmedim,“ kalmamıştır gayretü—şermü—heya, namusu—ar“ ifadeleriyle zamanının bütün aksaklıklarını, kötü taraflarını toplamış ve bunlara lânetler yağdırmıştır.

Bu şiirin müellifi gözlerimiz önünde her şeyden önce bir vatandaş, bir realist gibi can-

lanıyor. O dünyanın başına efendi kesilenlerin, dindarların, şeyhlerin foyasını meydana koymuş, yaşadığı yüzyılın sosyal özelliklerini ifade etmiştir.

Vakıf "kim kalmıştır ki, onun gam dökmemiştir kanını" sözlerini söylerken duyduğu sosyal esef kabarık bir şekilde beliriyor.

Bazan Vakıfın „Görmedim“ şiirinde kötümserlik arıyorlar. Bu doğru değildir. Vakıf kötümserliğe kapılmıyor. İtiraz ediyor. Yalan ve haksızlık dünyasından şikâyetleniyor, memnuniyetsizliğini bildiriyor. Devrinin sosyal durumunu hiçbir duyguya kapılmadan değerlendiriyor:

Muhteser kim, böyle dünyadan gerek etmek
hezer

Onunçin ki, değildir yerinde hayırla şer
Bilginler haki—mezellekte, deniler muteber
Sahibi zerde kerem yoktur, kerem ehlinde zer
İşlenen işlerde ehkâmü—liyakat görmedim.
...Muktedilerde itaet, muktedalarda emel,
Bendelerde simu, beylerde adalet görmedim.

Toplumda hüküm süren kanunsuzluğu, haksızlığı bundan daha açık, daha amansız ten-

kit etmek mümkün müdür? Hayırla şerin yerinde olmadığı bir toplumda mantıkî olarak akıllı insanlar ezilecek, cahiller saygı göreceklendir. Zenginler adaletsiz, adaletliler ise yoksul olacaktır.

„Görmedim“ muhammesinde vatandaşlık cesareti bedii sanatkârlıkla büyük bir vahdet teşkil etmektedir. Ortaçağ doğu şiirinin ender incilerinden sayılan bu eserde Vakıf sosyal ve felsefî fikirleri bir araya getirmeğe muvaffak olmuştur.

„Görmedim“ şiiri dünya lirik şiirinde sosyal mânâ taşıyan şiirin en güzel ve ölmez örneklerinden biridir.

Vakıf bu şiirin yazılmasından az sonra saray entrikalarının kurbanı oldu. Gericiler, şairi cismen mahvetmekle beraber ona mânevî bir darbe de indirmişlerdi. Şairin evi yağma edilmiş, elyazıları kaybolmuştu. Buna bakmıyarak Vakıf şiiri halk içinde silinmez izler bırakmıştır. Onun şarkılarını kalplerden çıkarmak imkânsızdı.

Vakıf şiiri halen yaşamakta, edebiyat tarihimizde liyakatlı bir yer tutmaktadır. Vakıfın

Şiirimize bir yenilik getirdiğini yukarıda anlatmıştık. Fakat şairin edebiyatımıza yaptığı hizmetler bununla bitmiyor.

18-ci yüzyılın arifesinde Azerbaycanda klâsik doğu şiiri geleneklerine sadık olan kuvvetli bir şiir mevcuttu. Bu şiir Orta Doğu ve Orta Asya edebiyatına hasolan aruz vezninde yazılırdı. Şiir yazmak isteyenler bu veznin kaidelerini öğrenmeden şiir alemine atılmıya cesaret edemezlerdi. Vakıf da bu veznin taleplerini iyi biliyordu. Onun gazelleri, muhammes ve müstezatlari da bunu göstermektedir.

Bununla beraber Vakıfın şiir tarihinde en önemli hizmeti hece vezninin imkânlarını genişletmekten ve onun yazılı edebiyattaki durumunu kuvvetlendirmekten ibarettir. Vakıfın bu vezinde yazdığı koşma ve tecnisleri bugün bile dillerde ezberdir.

Vakıfın en büyük hizmetlerinden biri de azeri dilinin saflaşmasında, temizlenmesinde, edebi dilin yeni sözler ve terkiplerle zenginleşmesinde büyük rol oynamasıdır. Vakıf başka dillerden gelen ve şiirde sağlam bir yer tutan

ifadelerin ana dilinde karşıtlarını bulmuş ve kullanmıştır. Vakıf, ana dilin rengârenkliğini, teravet ve imkânlarını meydana çıkaran şiirin kurucularından biridir. Şair, hece veznini ve halktan gelen edebî dili bir nevi kanunî şekle sokmuş, yazılı edebiyatın önemli unsuru seviyesine kaldırmıştır.

Vakıfın dilimize getirdiği yeni boyalar, yeni sözler ve ifadeler onun eserlerinin bugünkü şiirimiz için taşıdığı önemi artırıyor.

Vakıf, adetâ klâsik şiirde raslanılmıyan söz, ağız ve ata sözlerinden ustalıkla faydalanmış, bunları pek tabii seslendirmiştir. Vakıf her sözü büyük bir ustalıkla cilâlamış, defalarca kullanılmış olan kelimelere yeni bir yakışıklık vermiş, halktan işittiği sözleri şiirine almıştır.

Vakıf çoktur derdin, ben de bilirim
Bir gün görmeyince, bil ki, ölürüm
Ağlasan ağlarım, gülsen gülürüm
Hastayım, ilâcım niçin ağlıyor?
Nihayet siz kaybedersiz Vakıfı
Ağlıyarak götürürsüz Vakıfı
Bir gün gelir, kaybedersiz Vakıfı
O zaman ararsuz eli çıraklı.

Vakfın şiir uslubuna ve şiir diline getirdiği bu yenilik azeri şiirinin gelecek gelişmesine büyük bir etki yapmıştır. Vakfın dil özellikleri onun sanatkârlık özellikleriyle tam bir vahdet teşkil etmektedir. Şairin sanatkârlık özelliklerinin en önemli ve en kıymetli tarafı, kullandığı teşbih ve istiarelerin, Azerbaycan fikir tarzını aksettirmesi, azeri dilinin kanunlarına uygun olmasıdır.

Vakfı şiiri bedii ifadelerle zengin bir şiirdir.

Vakfım, pek'âlâ bir gevher idim
Safılıkta çeliğe beraber idim
Ta ki, seni gördüm, mum tek eridim
Hiç sormazsın bu erimem nedendir?

Vakfı şiirlerinde realizme olan kuvvetli eğilim, Azerbaycan edebiyatı tarihinde yeni bir safha açmıştır. Şiirde romantizmin pek güçlü olduğu bir devirde Vakfı şiirinde realizme olan meyil pek kaydedeğer bir olaydır.

Lirik uslubun özelliklerinden doğan belli mahdutluğa bakmıyarak Vakfı şiirleri Azerbaycan edebiyatında realist dünya kavrayışının ve tasvirinin temelini atmıştır.

■■■

Bazı sanatkârların eserleri bedii kıymetini korumuş olsa bile çağdas hayatta bir müze örneğini andırıyor. Vakfı şiirleri ise öyle değildir. Onun eserlerinde çağdaşlık ruhu vardır. Biz şairin sevincini, kederini, sevgisini, heyecanını kendi duygularımız gibi kabul ediyoruz. Onun yüksek ideallerini anlıyor ve aziz tutuyoruz...

İnsanı gerek fizik, gerekse mânevi bakımlardan gelişmiş görmek isteyen şair cömert ve erkeklere gıptasını bildirdiği zamanda:

Erkeklerde gerektir iyi ad alemde söylensin
Hayatı bâkidir ol insanın ki, nik-i nam olsun...

İnsanı yılmaz ve fedakâr görmek istiyende:

Kahramanlar mahbesi kendine meydan bilir
sanma kim, nakesü—namert bu meydana düşer.. diyor.

Vakfın iyimserlikle dolu şiiri bugün de insanların ileriye doğru giden yolunu aydınlatıyor.

tıyor, güçlük ve engelleri kaldırmıya çağırıyor,
hayatı sevmegi, ondan zevk almayı öğretiyor:

Geçen işten mert yiğitler bozulmaz
Atalar sözüdür, dökülen dolmaz
Düğün ve bayramdır bu dünyanın azabı
Aklı olan ona getirir tabı...

Редактор *А. Амирасланов*
Художник *А. Козлов*
Художественный редактор *С. Гамбаров*
Технический редактор *С. Багирова*

Слано в набор 3,IX-1968 г. Подписано к печати 23,IX-1968 г.
Формат бумаги 84×108^{1/16}. Физ. п. л. 0,56. Условн. п. л.
0,92. Учетн. изд. л. 1,0. Заказ 639. Тираж 1500. Цена 6 коп.

Комитет по печати при Совете Министров Азербай-
джанской ССР

Азербайджанское государственное издательство. Баку,
ул. Гусн Гаджиева, № 4.

Типография 26 бакинских комиссаров. Баку, ул.
Али Байрамова, № 3.

Араз Дадашзаде

МОЛЛА ПАНАХ ВАГИФ

Азербайджанское государственное издательство

Баку — 1968

B-3683

